

BIURO ODBUDOWY STOLICY — OD POCZĄTKÓW DZIAŁALNOŚCI DO PROGRAMU „PAMIĘĆ ŚWIATA” UNESCO

Przedwojenna Warszawa była tętniącym życiem, prawdziwie europejskim miastem. Stolica rozwijała się dynamicznie, przyciągała nowych mieszkańców i fascynowała turystów. Była centrum życia politycznego, miastem atrakcyjnym gospodarczo i kulturalnie.

Działania wojenne, oblężenie i walki w obronie Warszawy, powstania — w getcie i warszawskie — oraz systematyczne wysadzanie budynków przez oddziały niemieckie spowodowały zniszczenie zabudowy Warszawy w ok. 80 proc. Już w lipcu 1940 r. Hans Frank zapisał w swoim dzienniku: „Führer życzy sobie, ażeby Warszawa spadła do rzędu miast prowincjonalnych”¹. Po upadku powstania warszawskiego nadarzyła się możliwość zniszczenia całego miasta. 12 października 1944 r. Himmler stwierdził, że „to miasto ma zniknąć z powierzchni ziemi [...]. Nie powinien pozostać kamień na kamieniu. Wszystkie budynki należy zburzyć aż do fundamentów. Pozostaną tylko urządzenia techniczne i budynki kolei żelaznej”². Nie udało się na szczęście wypełnić w całości tego rozkazu, niemniej jednak skala zniszczeń była ogromna. Wspomnienia, opisy zniszczeń, zdjęcia lotnicze i fotografie zgromadzone w archiwach i zbiorach prywatnych pokazują Warszawę, którą można opisać tylko jednym określeniem: „morze ruin”. W lutym 1945 r. Maria Dąbrowska zanotowała: „Zdążam straszliwym wąwozem zniszczonego Nowego Świata ku placowi Trzech Krzyży. Topniejący śnieg, błoto, poszczerbione mury umarłych domów, przez jamy okien widać łagodne szare niebo i gruzy wewnątrz [...]. Patetyczne zwaliska kościoła świętego Aleksandra sterczą w niebo kolumnami rozbitej nawy. Tylko jedna strona placu między Bracką a Nowym Światem niezburzona. Poza tym gruzy, gruzy [...]. Cała prawie Mokotowska spalona [...]. Mijam plac Zbawiciela. Na środku cmentarz. Kościół stoi, ale ciężko poharatany”³.

---

¹ W. Fałkowski, *O mieście, które miało zginąć. Prace nad opisaniem i oszacowaniem strat warszawy i jej mieszkańców* [w:] *Straty Warszawy 1939–1945. Raport*, Warszawa 2005, s. 9.

² K. Pawłowski, *Niemieckie zamiary urbanistyczne wobec Warszawy* [w:] *Straty Warszawy 1939–1945*, dz. cyt., s. 208.

³ M. Dąbrowska, *Moja pierwsza wędrówka do Warszawy* [w:] *Pamięć warszawskiej odbudowy 1945–1949*, pod red. J. Górskiego, Warszawa 1972, s. 73–74.

Niezbędne było jak najszybsze podjęcie działań zmierzających do odbudowania Warszawy. Na terenie Pragi rozpoczęto prace już we wrześniu 1944 r., a 3 stycznia 1945 r. Krajowa Rada Narodowa podjęła decyzję o odbudowie miasta. 22 stycznia 1945 r. prezydent Warszawy Marian Spychalski powołał Biuro Organizacji i Odbudowy Warszawy pod kierownictwem prof. Jana Zachwatowicza. W zespole znaleźli się również: prof. Piotr Biegański, inż. arch. Stanisław Albrecht, arch. Jerzy Bielaszewski i inż. Władysław Skoczek. Na siedzibę instytucji prezydent przekazał domy przy ulicach Skolimowskiej 2/6 i Chocimskiej 33, na najpotrzebniejsze wydatki przeznaczył kwotę 50 tys. zł, a do dyspozycji zespołu oddał samochód marki „Dodge”⁴. Zadaniem biura była inwentaryzacja szkód, z naniesieniem ich na plan miasta, oraz opracowanie harmonogramu zadań i zabezpieczenie zabytków. Istniało ono krótko, bo już niecały miesiąc później zostało przekształcone w Biuro Odbudowy Stolicy, którego kierownikiem został Roman Piotrowski⁵. Biuro było pierwszym urzędem, który zaczął działać wśród gruzów, w zniszczonym i częściowo zaminowanym mieście. Jego zadania i struktura zostały zatwierdzone dekretem Krajowej Rady Narodowej o odbudowie Warszawy z 24 maja 1945 r. Zorganizowane przy prezydencie miasta miało zajmować się pracami w zakresie odbudowy, natomiast jej koszt i wydatki związane z działalnością biura włączono do budżetu Ministerstwa Odbudowy. Ten sam dekret powołał również Naczelną Radę Odbudowy Warszawy i Komitet Odbudowy Stolicy⁶.

Biuro Odbudowy Stolicy podzielono na 11 wydziałów (m.in. Urbanistyki, Architektury Zabytkowej, Architektury i Inżynierii, Pomiarów, Inwentaryzacji i Statystyki) i Sekretariat Generalny, który był organem pomocniczym. W początkowym okresie działalności liczyło ono 1422 pracowników: architektów, urbanistów, inżynierów różnych specjalności, ekonomistów, prawników. Wśród nich było m.in. 351 inżynierów, 28 budowniczych, 534 techników i kreślarzy, 49 dziennikarzy, malarzy i grafików, 12 ekonomistów, 10 prawników, 2 lekarzy, 1 pielęgniarka, 228 urzędników i maszynistek oraz 248 pracowników fizycznych⁷.

W pierwszych dwóch latach działalność biura obejmowała planowanie inwestycji, miejski nadzór budowlany, prace konserwatorskie oraz działalność propagandową. Prowadziło to do realizacji najważniejszego zadania — przeprowadzenia inwentaryzacji zniszczeń i zabezpieczenia zabytków oraz przygotowania szkicowego planu odbudowy.

---

⁴ H. Szwanowska, *Biuro Odbudowy Stolicy z perspektywy lat* [w:] *Straty Warszawy 1939–1945*, dz. cyt., s. 643; A. Kączkowska, „Wstęp” do inwentarza „Biuro Odbudowy Stolicy, [1935] 1945–1950 [1951]”, *Archiwum Państwowe m.st. Warszawy*, Warszawa 1972, t. 66, część 1, s. 9.

⁵ Uchwała Prezydium Miejskiej Rady Narodowej z 14 lutego 1945 r.

⁶ A. Kączkowska, dz. cyt., s. 11–12.

⁷ Tamże, s. 14–22.

Z biegiem czasu wydzielano z biura poszczególne działy organizacyjne i stworzono z nich samodzielne jednostki (np. 12 kwietnia 1946 r. utworzono Warszawską Dyрекcję Odbudowy), przekształcano też już istniejące wydziały (np. 1 października 1947 r. powołano Urząd Konserwatorski na m.st. Warszawę podległy Ministerstwu Kultury w miejsce Wydziału Architektury Zabytkowej) bądź przekazywano je władzom miejskim lub państwowym. W 1948 r. rozpoczęła się stopniowa likwidacja BOS-u, które ostatecznie zakończyło swoją działalność 6 września 1950 r. Rok później jego zadania przejęło Biuro Urbanistyczne Warszawy⁸.

Działalność Biura Odbudowy Stolicy jest niepowtarzalnym, jednym z najcenniejszych i najbardziej szczegółowych źródeł informacji na temat zniszczeń zabudowy Warszawy odnotowanych bezpośrednio po zagładzie miasta. Dzięki fotografiom i dokumentom obrazującym skalę zniszczeń stolicy podczas drugiej wojny światowej oraz planom i projektom jej odbudowy możemy prześledzić podnoszenie Warszawy z gruzów.

Unikatowość tych dokumentów, ich znaczenie dla tożsamości kulturowej i narodowej Polaków, a także pozytywny wpływ procesu przewycięzania skutków wojny i odbudowy niemal całkowicie zniszczonego miasta na opinię światową, przyczyniły się do wpisania Archiwum Biura Odbudowy Stolicy (w jego skład oprócz BOS-u wchodzi również Warszawska Dyrekcja Odbudowy i Wydział Architektury Zabytkowej Biura Odbudowy Stolicy i Urzędu Konserwatorskiego na m.st. Warszawę) na listę światową programu „Pamięć Świata” UNESCO⁹.

Jego celem jest ratowanie ocalałych dokumentów, zabezpieczenie ich przed zniszczeniem i zachowanie dla przyszłych pokoleń. Na utworzonej w 1997 r. liście znajdują się dokumenty uznane przez międzynarodowych ekspertów za najcenniejsze, stanowiące świadectwo istotnych wydarzeń w dziejach świata. Jednym z podstawowych założeń programu UNESCO „Pamięć Świata” jest dążenie do powszechnego udostępnienia materiałów wpisanych na listę, m.in. za pośrednictwem Internetu. Wsparcie finansowe Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego pozwoliło Archiwum Państwowemu m.st. Warszawy, w zasobie którego znajduje się Archiwum BOS-u, we współpracy ze Stowarzyszeniem Przyjaciół Archiwum Państwowego m.st. Warszawy podjąć zadanie digitalizacji tych cennych materiałów archiwalnych¹⁰.

---

⁸ H. Szwanowska, dz. cyt., s. 649; *Encyklopedia Warszawy*, Warszawa 1994 r., s. 70.

⁹ Decyzję tę podjęła 25 maja 2011 r. dyrektorka generalna UNESCO Irina Bokova. Archiwum BOS-u jest dziesiątym polskim obiektem znajdującym się na tej liście.

¹⁰ Działaniom prowadzonym w latach 2009–2010 w ramach priorytetu „Tworzenie zasobów cyfrowych dziedzictwa kulturowego” towarzyszyła publikacja *Archiwum Biura Odbudowy Stolicy*, Warszawa 2011.

W pierwszej kolejności wykonano skany szczególnie cennej ze względów badawczych i użytkowych dokumentacji powstałej w wyniku działalności Wydziału Inwentaryzacji i Statystyki. Jednostka ta, kierowana przez inż. arch. Witolda Plapisa, przeprowadziła w latach 1945–1946 inwentaryzację i lustrację stanu zabudowy Warszawy w ówczesnych granicach miasta.

Wydział Inwentaryzacji i Statystyki powstał w celu zgromadzenia danych dotyczących stanu warszawskich nieruchomości, niezbędnych w procesie odbudowy miasta. Inwentaryzacja miała również na celu ustalenie wielkości strat materialnych, co byłoby pomocne w przypadku ubiegania się o odszkodowania wojenne. Prace inwentaryzacyjne, które rozpoczęto już na początku lutego 1945 r., objęły ponad 24 tys. nieruchomości¹¹. Wydział składał się z następujących działów: Inwentaryzacji i Rewizji, Inwentaryzacji Ulic i Komunikacji, Inwentaryzacji Terenów Niezabudowanych, Statystyki, Samodzielnego Wydziału Gospodarki Gruzem oraz Rysowni. Pierwszym etapem jego prac było uzyskanie graficznego i opisowego obrazu zniszczeń stolicy. Całość miasta podzielono na dzielnice: Śródmieście (oznaczenie BOS — S), Północ (Pn), Południe (Pd), Zachód (Z), Wschód (Wpr, z wyjątkiem terenów Saskiej Kępy oznaczonych jako Wsk). Te z kolei podzielono na mniejsze bloki zabudowy, które oznaczono cyframi rzymskimi, a te na kwartały oznakowane cyframi arabskimi¹². Stwierdzenie stanu faktycznego nieruchomości odbywało się na podstawie oględzin w terenie, zazwyczaj wśród gruzów i często na terenach zaminowanych. Brakowało też odpowiednich środków technicznych. Inwentaryzację przeprowadzali m.in. studenci Politechniki Warszawskiej, którzy na miejscu sporządzali notatki.

Opisy te zawierają informacje dotyczące zabudowy inwentaryzowanego terenu, wielkości i stanu zachowania budynków oraz stopnia uszkodzenia dachu, ścian i konstrukcji. Zapisywano także pierwsze wnioski dotyczące ewentualnej odbudowy. Z notatek dowiadujemy się również o liczbie ocalałych kondygnacji i stropów, a także o przeznaczeniu poszczególnych budynków (np. mieszkalny, przemysłowy). Opisane są zarówno domy nadające się do odbudowy, jak i zagrażające mieszkańcom, które należy rozebrać, przynajmniej częściowo. Przy niektórych opisach oprócz numerów policyjnych umieszczono oznaczenia hipoteczne, wzmianki o liczbie pomieszczeń i izb mieszkalnych, rodzaju

---

¹¹ Razem z postępem prac nad odbudową miasta i koniecznością zgromadzenia dokładniejszych danych dotyczących stanu technicznego zabudowy stolicy od 4 sierpnia do 1 września 1945 r. przeprowadzono lustrację zabudowy lewobrzeżnej Warszawy. Powtórzono ją w okresie od 5 września do 15 października 1946 r. Jej rezultatem są szczegółowe alfabetyczne wykazy budynków zagrażających bezpieczeństwu publicznemu na terenie lewobrzeżnych dzielnic miasta, Archiwum Państwowe m.st. Warszawy (dalej: APW), Biuro Odbudowy Stolicy (dalej: BOS), sygn. 2477.

¹² A. Zadrozniak, M. Aleksiejuk, *Rola i zadania Wydziału Inwentaryzacji i Statystyki Biura Odbudowy Stolicy* [w:] *Archiwum Biura Odbudowy Stolicy*, dz. cyt., s. 27–28.

ogrzewania (piece, centralne) oraz informacje o aktualnych mieszkańcach budynków (np. „poprzedni lokatorzy — około 20 mieszkań”)¹³. Razem z opisami inwentaryzacyjnymi tworzono, wykorzystując odrisy przedwojennej zabudowy, plany sytuacyjne bloków. Budynki oznaczano na nich symbolami graficznymi oraz odpowiednimi kolorami, dopasowanymi do ustalonej przez BOS kategorii zniszczeń. Klasyfikacja obejmowała dziewięć kategorii podzielonych na trzy grupy (A, B, C), którym przypisano odpowiednie oznaczenia graficzne i kolorystyczne¹⁴.

Rezultatem pierwszego etapu digitalizacji akt Biura Odbudowy Stolicy jest ponad 11 tys. kopii cyfrowych dokumentów. Zabezpieczono w ten sposób materiały rękopiśmienne (w większości sporządzone ołówkiem), rysunki obrazujące zniszczenia i opisy zachowanej zabudowy. Jest to dokumentacja, z której korzystają bardzo często zarówno użytkownicy pracowni naukowej, jak i pracownicy archiwum, dlatego w ciągu minionych dziesięcioleci jej stan zachowania znacznie się pogorszył. Wykonane kopie cyfrowe mogą doskonale zastąpić oryginały, zwłaszcza przy organizacji wystaw czy prezentacji internetowych, ale też w trakcie wykładów, konferencji i seminariów. Dostępne są one również dla wszystkich zainteresowanych użytkowników w pracowni naukowej Archiwum Państwowego m.st. Warszawy oraz na stronie internetowej portalu „Szukaj w archiwach”¹⁵. Trwają starania o digitalizację dalszej części dokumentów Archiwum Biura Odbudowy Stolicy. W kwietniu 2011 r. złożono wniosek do Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego o zapewnienie środków na ten cel w ramach Wieloletniego Programu Rządowego Kultura+, Priorytet „Digitalizacja”. Planowany obecnie drugi etap projektu pod nazwą: „Digitalizacja Archiwum Biura Odbudowy Stolicy” zakłada wykonanie w latach 2011–2012 ok. 90 tys. skanów z ok. 400 jednostek archiwalnych. Następne etapy projektu przewidziane są na lata 2012–2015.

Działania podejmowane przez Biuro Odbudowy Stolicy i sposób ich realizacji budzą spory i kontrowersje od ponad 60 lat. Mimo to wytworzone przez biuro materiały wykorzystywane były m.in. przy opracowywaniu planu remontów poszczególnych dzielnic Warszawy, ustalaniu planu rozmieszczenia zabytków, a także w celach informacyjnych i propagandowych. Niestety, na ich podstawie tworzono też listy budynków do wyburzenia na terenach przeznaczonych pod nowe budownictwo, trasy trolejbusowe itp. W opinii wielu

---

¹³ APW, BOS, sygn. Pd II 11 (nowa sygn. 6598), k. 8.

¹⁴ K. Czarnecka, G. Kurpiowska, J. Szapiro-Nowakowska, *Straty w nieruchomościach [w:] Straty Warszawy 1939–1945*, dz. cyt., s. 375; APW, BOS, sygn. 966/3 i 966/13. Oddzielny symbol stosowano na oznaczenie zachowanego drewnianego budynku — zaliczano go do kategorii X w grupie C lub traktowano jako oddzielną grupę D. Kategorię tę stosowano w praktyce tylko dla Pragi (APW, BOS, sygn. 966/2).

¹⁵ <http://szukajwarchiwach.pl/72/25/0/-/>.

badaczy centrum Warszawy, z jej dziewiętnastowiecznym klimatem i istniejącymi pamiętkami historycznymi, można było uratować. Wiele kamienic przetrwało w stanie niemal nienaruszonym, niektóre były jedynie nadpalone, co widoczne jest na fotografiach przedstawiających m.in. ulice: Złotą, Chmielną, Ogrodową czy Chłodną¹⁶.

Na podstawie Archiwum BOS-u można ustalić ze szczegółami stan zachowania poszczególnych budynków bezpośrednio po wojnie. Jest ono jedynym i niepowtarzalnym źródłem historycznym dokumentującym działania, które podejmowano w latach 1945–1953 w celu odbudowy z gruzów Warszawy, zwłaszcza Starego Miasta wpisanego w 1980 r. na Światową Listę Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO. Doceniając trud i zaangażowanie pracowników Biura Odbudowy Stolicy, Rada Warszawy zdecydowała o nadaniu fragmentom miedzymurza na warszawskiej Starówce imion dwóch zasłużonych dla ochrony zabytków profesorów architektury. Od 15 września 2011 r. część miedzymurza od strony placu Zamkowego nosi imię prof. Piotra Biegańskiego, pierwszego po wojnie konserwatora zabytków stolicy, współpracującego przy odbudowie Zamku Królewskiego i twórcy projektów odbudowy warszawskich pałaców, m.in. Staszica i Kazimierzowskiego¹⁷. Natomiast fragment od ulicy Nowomiejskiej do Piekarskiej nosi imię prof. Jana Zachwatowicza, przewodniczącego Komisji Architektonicznej Obywatelskiego Komitetu Odbudowy Zamku Królewskiego w Warszawie i twórcy rekonstrukcji Barbakanu i Baszty Prochowej¹⁸.

(artykuł ten został opublikowany w czasopiśmie „Kronika Warszawy” 2011, nr 2 (146), wydawanym przez Archiwum Państwowe m.st. Warszawy oraz Stowarzyszenie przyjaciół Archiwum Państwowego m.st. Warszawy)

---

¹⁶ J. Sujecki, *Krajobraz miejski Warszawy w 1939 roku- jak było, co zostało?* [w:] *Straty Warszawy 1939-1945*, dz. cyt., s. 32.

¹⁷ *Encyklopedia Warszawy*, dz. cyt., s. 64.

¹⁸ Tamże, s. 992; M. Strzelecki, *Rekonstrukcja Starego Miasta* [w:] *Warszawskie Stare Miasto. Z dziejów odbudowy*, pod red. E. Boreckiej, J. Durko, S. Konarskiego, H. Szwankowskiej, Warszawa 1982, s. 38.